

Az uralisztikáról – szubjektíven

Nyolc-tíz éve ugyanitt, Szombathelyen tartottuk a hazai finnugor tanszékek rendes évi szemináriumát. Sajnos e fontos rendezvénysorozatnak nincs rögzített krónikája, jegyzőkönyve, ezért egyre nehezebb pontos adatait felidézni. Fontos szereplői közül többektől nem tudunk már informálódni.

Az említett rendezvényen magam a hazai finnugrisztika újabb kori helyzetéről, alakulásáról beszéltem, s azt találtam állítani, hogy a magyarországi finnugrisztika 1945 után fellendült, folyamatosan-sokirányúan fejlődött, s az 1975-ös CIFU-val jutott a csúcsra (voltaképp együtt az egyetemes finnugrisztikával). Ezt követően – vélekedtem akkor, s megítélésem azóta sem változott – szakmánk lassú hanyatlásának vagyunk tanúi, résztvevői, előidézői. Felsoroltam a korábbi szép eredményeket, a biztató gyarapodás adatait, majd a sokasodó veszteségeket, valamiféle megtorpanást, színvonalesést a látványos rendezvények (a még igen sikeres turkui, sziktivkári, debreceni CIFU-k) ellenére. Mondandóm meglepte a jelenlevőket, sőt meg is döbbsentette, közülük leginkább éppen Mikola Tibor közszeretnek és közmegebecsülésnek örvendő kollegánkat, egykori kollegánkat. Helyzetértékelésem nyilván váratlanul érte és érintette. Joggal érezhetett úgy, hogy Domokos Péter szerint miért ilyen pesszimista a jelen képe, amikor Ő (Mikola Tibor) is, mások is mindent megtesznek a maguk helyén és idején (1990 után) a finnugrisztika jobbra, előbbre viteléért. Vita azonban nem alakult ki, erről a kérdésről jobbra csak fehér asztal mellett vagy a vonaton társalogtak az érintettek. Mindettől függetlenül s épp ez idő tájt mindazonáltal rohamosan átalakulóban volt a finnugor világ, a finnugrisztika státusa, változott személyi összetétele, s ez a folyamat napjainkban is tart.

De most témát váltok. Mikor is alakult ki voltaképp a finnugrisztika, mit jelent ez a szó, volt-e valaha kidolgozott programja? Három akkora kérdés ez, amelyek mindegyike könyv méretű választ igényelne. No de nem itt és most.

A finnugrisztika (szűkebben: a finnugor népek rokonsága) felismerését többek külföldi felfedezőknél és felfedezésnek tulajdonítják (megemlítem itt Hegedűs József mostanában megvédendő doktori értekezését s mintha Gulya János kollegánk is ilyképp vélekedne – ld. Pomponiusról, Fischerről írt tanulmányait), mások inkább az érintett nagyobb népek tudósait (pl. Sajnovicsot, Porthant) helyezik előtérbe.

A „finnugor” szó története sem érdektelen, hisz viszonylag hosszú idő után került élre az egykori szinonimák közül, s máig is versenyben áll az „uralisztikával”. (Ez azonban voltaképp már csak terminológiai részlet-ügynek számít, a lényegét nem érinti.)

Szerintem szakmánk programjának kialakulása, kialakítása a legérdekesebb megbeszélni való, azaz azon vélemények, megnyilatkozások szemügyre vétele, amelyek megfogalmazták e nagy diszciplína mibenlétét, s meghatározták feladatait (pl. „nyelvészeti nagy tennivalóink” című híres cikk szintjén).

A vélt adattömegben sajnos lényegesen kevesebb a használható megállapítás a várt-nál, mozaikokból inkább a törmelék a sok, a finnugrisztika születése óta (legyen ez akár Sajnovics műve) ritkán határozta meg önmaga mibenvalóságát, ill. azt magától értetődő-

nek tartotta (s többnyire a nyelvek egybevetése beható kutatásával és bizonyításával azonosította). Ez bizony édeskevés! Korai elődeink közül e tekintetben mindazonáltal néhányan mégis bölcsőbbeknek, szélesebb látókörűeknek bizonyultak, mint a nyomaikba lépő nagy tekintélyek. Különösebb részletezés nélkül tehát azt állítom, hogy pl. Reguly Antal és Hunfalvy Pál sokkal perspektivikusabban és korszerűbben értelmezte szeretett tárgyunkat, mint Budenz József és számos utóda. Máig is érvényes, távlatos programot – meggyőző érveléssel és szónoki hevülettel – Hunfalvy Pál fogalmazott meg először 1850–1851-ben („Igaz aranybulla”), de aztán később – látva a megálmódott munka ropant méretét, s a számba vehető specialisták csekély voltát – maga kezdte szűkíteni a tennivalók körét, majd átadta az irányítást Budenznek, aki egy határozott rajzolatú, de kis sugarú körben a mai napig is hatóan eldöntötte, mi a finnugrisztika magva, s ki tekinthető voltaképpen igazi, felkent finnugristának. Minden jelenlevő tudja a választ. Hosszú ideig érvényes marad tudományunk e felfogása, amelynek egyik meghatározó műve – mondjuk – a hét kiadást megélt „Magyar nyelvhasznítás” című opus.

De a história érleli a változásokat a tudományban, s ilyképp az 1945-ös nagy fordulat is sejteti, hogy még a finnugrisztikában is új periódus következhet, következik. Mintegy hozzáférhetővé válnak a kis rokon nyelvek, s nem csupán holt, élő mivoltukban is. És beszélők is kimozdulhattak szülőfalujukból, lakóterületeikről. Az is kiviláglott időközben, hogy rokonaink tudtak egymásról, sőt – a 40-es évek végétől – közös konferenciákat is rendeztek. Innen már csak egy lépés a „nemzetközi finnugor kongresszus” ötletének felvetése, magyar–finn–szovjet–nyugati finnugristák részvételével, majd az ötlet megvalósítása. Tudtommal nálunk Bóka László akadémikus, osztályelnök volt e gondolat kezdeményezője 1954-ben. Ekkor viszont már nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet megmaradni a klasszikus összehasonlító nyelvészet keretei között, vissza kell térni a szakmát megihlető, megteremtő őstörténethez (alapnyelv, őshaza), valamint szót kell ejteni a műveltségi témakörökről (néprajz, mitológia, irodalom), s e témacsoportokat immár együtt látva, szerves kapcsolatukat felismerve a finnugrisztika klasszifikációját is meg kell kísérelni. Ha ez nem is történt meg paragrafusokba rögzítve pl. még 1963-ban sem, amikor létrehozták a finnugor szakot a magyar egyetemeken, Lakó György 1975-ben legalább taxatív felsorolta, s egyben elismerte a diszciplinát, s részben vele vitatkozva, de a szemhatárt tágitva szolt korábban is, utóbb is, többször is e kérdéshez Kustaa Viikuna, Korompay Bertalan és Hajdú Péter.

1960-tól 1975-ig kongresszusról kongresszusra nem csupán a résztvevők száma nőtt, a színvonal is, gazdagodott s tervszerűbbé vált a szakágak tematikája. 1975-ben még jelen volt „a nagy finnugristák” többsége, de növekvő tekintéllyel hallatta szavát a nyomukba lépő „új hullám” képviselője, s szép számmal jelentkeztek a fiatalok. A rendezvény – a helsinki csúcstalálkozó közelében – kiemelt társadalomtudományi eseménynek számított. Innen kezdve érzékelek (a magam részéről) bizonyos hanyatlást az értékben és a minőségben. Igaz, a külső keretek nem változtak, a részvétel terebélyesedett, s a kongresszusi kötetek száma az 1960-as 1-ről 2000-ben 10-re nőtt. De valahogy elillant az erő és a kohézió a rendezvényből, a forma felülkerekedett a tartalomra. Az okok nem csupán a nagy öregek eltávozásában, a rokon- és részkongresszusok, konferenciák fokozódó burjánzásában keresendők. A történelemben, a politikában is.

Nem szükséges részletezni a finnugor népek életében bekövetkezett fordulatot 1990 körül. Bár alapvetően s általában véve kedvezőek e változások mindannyiunk számára, látnunk és érzékelnünk kell a társadalomtudományok (az ún. „puhák”) leértékelődését

világszerte, így a magunk háza táján is. Legnemzetibb, s egyben nemzetközi, ez ideig piacképes tudományunk egyre inkább, s egyöntetűen ún. „kis szak”-ká silányul. Innen már csak egy lépés a luxusnak, s ezért feleslegesnek, a „minek ennyi egyetemen ennyi piciny „tanszék?”-ké minősítés, a leépítés nyilvánvaló szándékával.

Szerencsére még e szemlélet jelentkezése előtt észbe kaptak, ill. élni kezdtek „kis rokonaink”, s érezve a világszellemet, a lehetőségeket, a politika, a gazdaság, a média irányába mozdították az ez ideig szigorúan a tudományhoz letapadt finnugrisztikát, s ők kezdeményezték elsősorban a Finnugor Világkongresszusok összehívását. Mindjárt meg is szervezték az elsőt 1992-ben Sziktivkárban. 1996-ban Budapest, 2000-ben Helsinki vállalta a házigazda szerepét. Érdekes és érthető módon e nagy találkozók már nem a hírneves finnugor szaktudósok voltak a főszereplők, hanem mindenhol a közélet ismert szereplői köztársasági elnökök, miniszterek, képviselők, nagykövetek, vállalkozók stb.

E monstre sereglések mellett pozitív fejlemény a kisebb, s korábban mellékesnek tekintett vagy mellőzött szakágazatok fokozódó önállósulása, így a finnugor írók és irodalmárok konferenciái (ezekből 1989-től 2000-ig hatot is rendeztek, többek között Joskar-Olában, Sziktivkárban, Szaranskban), ill. a finnugor történészek kongresszusai – a kis finnugor népek tényleges történetéről (s nem régészetről!). Ezek egyikét sem lehetett volna megrendezni a tényleges szovjet időkben, az ún. glasznosztj viszont sokat tett az elmék megmozdításáért, a kezdeményezések elindításáért.

S most visszatérve ide: ezen a kicsiny, de fontos rendezvényen, 2001-ben, Szombat helyen, hazánk egyik végvári kis, de nagy hatékonyságú műhelyében számvetést kellene készítenünk szakterületünkről, jelenlegi helyzetünkről, a reális perspektívákról, kertelés nélkül magunkról, munkánkról is kritikát mondani (persze nem gyónásként vagy pártserű önbírálatként). Nem kellemes, de szükségszerű a szembesülés a tényekkel.

Hogy fest tehát napjainkban a hazai finnugrisztika?

Túlságosan széttagolt, elaprózott, egyenetlen, érdekeiben megosztott, lényegében elöregedő, minősített szakemberekben (akadémikus, doktor, kandidátus) erősen fogyatkozó, tehetséges, befogható, pályára állítható fiatalokban szegényedő (Igaz! Pálya, státus sincs!), számos belső és kérlelhetetlen személyes ellentét miatt rossz hangulatú, széthúzó, a diszciplináris kaszt-különbségeket még őrző (pl. XY nem finnugrista – mert csak régész, zenész, irodalmár, bezzeg – ZQ valódi, hisz egy életen át egyetlen finnugor nyelv egy nyelvjárásról vagy jövevényszavairól ír rogyásig) stb. E felsorolás minden tételéről hosszan lehetne szólni, meg kellene beszélni, vitatni mindet (olyant is, amit nem említettem, pl. a PhD-s képzés csapdáit, zsákutcáját, s lehetőségeit. Vagy pl. az IFUSCO-t)! S akkor még nem említettem egy döbbenetes, elkeserítő, de már mindannyiunk által észlelt jelenséget, veszélyt, dögvészt, a tudományunkat roppant agresszivitással fenyegető, elhatalmasodó dilettantizmust, amely immár szinte hivatalos állami támogatással támad a finnugrisztikának. Rádióban, tévében, napilapokban, könyvek tucatjaiban, Torgyán József, Grespi László, Szörényi Levente elmeficamaiban. Nincs messze Kőszeg, húzzuk meg már a harangot.

De ne higgyük azt sem, hogy a „szomszéd rétje sokkal zöldebb”. A finneké, persze, minden bizonnyal mutatósabb, hisz létezik régi, biztos bázisuk, a Finnugor Társaság, van új, hatékony, és pénzzel is bíró létesítményük, a Castrén Társaság (szemben a mi nemes szívet takaró, lyukas gatyájú próbálkozásainkkal!), de az ő egyetemeiken is szaporodnak a gondok (státusokban, a professzori állások időhatárhoz kötésében, a vendégtanárok számának csökkentésében, s – szinte hihetetlen – tanszékek összevonásában épp Helsin-

kiben!). Észtország? Tartuban Ariste professzor halála után – finoman szólva – a hanyatlás jelei érzékelhetők. Sorra vehetném az oroszországi állomáshelyeket is, de csak néhányat említek: Mi lett az egykor oly izmos moszkvai műhellyel? Mi maradt a szintén erőteljes sziktiivkári iskolából? S hol tart most a valaha szintén tekintélyes Joskar-Ola (a 2005-ben rendezendő CIFU házigazdája)?

Na és a nyugati posztok – az olasz, német, francia, osztrák stb. tanszékek? Aligha állítható, hogy nyugaton a helyzet változatlan. Meghatározó személyiségek hunytak el, vonultak nyugdíjba, s itt is mindenütt mintha csökkenne a fenntartó intézmények érdeklődése, szimpátiája a finnugrisztika iránt.

De megállok.

Összességében mi lehet az oka ennek az egyetemlegesen kedvezőtlen állapotnak? Valamiféle törvényszerű, s ezért átmeneti hullámvölgybe kerültünk, vagy pedig a globalizáció sodor a peremre, az eljelentéktelenedésbe? Talán az utóbbi.

Lehet-e tenni valamit ellene? Nehéz megmondani, a válasz nem optimizmustól vagy pesszimizmustól függ. Tehát: talán lehet, de akkor nekünk is, főként azonban a bennünket felváltó nemzedékeknek kell megváltoznunk, megváltozniuk, változtatnunk, változtatniuk. Mindenben, amit fentebb felsoroltam. Szemléletben, felkészültségben, hozzáállásban. A jövőbeliek örizzék a hagyományokat, de érzékeltesék „minden fronton”, hogy közel 20 összetartozó, élő nép, nyelv, kultúra kér együtt külön, önálló helyet magának a világban, a történelemben, a politikában, a gazdaságban, a tudományban.

Régi és elcsépelet mondás ugyan, de tíz és több év múlva is érvényes maradhat: Egy-ségben az erő. Ez a finnugrisztika megmaradásának, fennmaradásának záloga!

Jegyzet és irodalom

Az előszóban elhangzó előadáshoz lehetetlen terjedelmes szakirodalmat kapcsolni, idézni. Ezúttal nem kívánom cikké átdolgozni szóbeli megnyilatkozásomat, de tekintettel a megjelenésre minimális utalással kiegészíteném. A személyes vonatkozások szinte teljesen átszövik a szöveget, a pontos, részletes hivatkozáslistával csak olajat öntenék a tűzre, miközben inkább oltani szeretnék, vagy még inkább: olyan tűz köré összegyűlni, ülni, ahol a lángok csodájába merülten együtt hallgatnánk például Bereczki Gábor professzor tiszta, egybebecikítő furulyázását. Az ellenségeskedés, a harag, a kérlelhetetlenség „örök emberi” tulajdonság, jelenség, a „finnugorokra” is jellemző, különösképp a magyarokra, de nem ritkaság a finneknel s többi rokonunknál sem. Tessék csak olvasni a tudománytörténetet, a kiadott dokumentumokat, levelezéseket. (Nem szólva a kiadatlanokról!) Szereplésemben nyíltan vállaltam a szubjektívizmust, de nem az újabb harc, hanem az egyedüli megoldás, a megbékélés, kibékülés, a nálunk alig ismert tolerancia jegyében. Ezért sem említek neveket, mellőzöm az összecsapások, viták adatait is. Naiv vágyam: ne kezdődjön meg a helyezkedés, a másik lejáratása, a széthúzás már a legfiatalabbak, tanítványaink között is, ne csak a rosszat, dühünket, elfogultságainkat örököljék, örökötsék tovább, hanem azt a kevés használhatót, amely szakmai boldogulásukhoz s vele emberi kiegyensúlyozottságukhoz is elvezethet.

A szakirodalom sorrendje az előadás gondolatmenetét követi:

- LAKÓ GYÖRGY: Utak és módok a finnugor tudományokban. *Magyar Tudomány* 1975. 12. sz.
- HAJDÚ PÉTER: Uráli vagy finnugor. *Magyar Tudomány* 1973. 7–8. sz.
- HAJDÚ PÉTER: Finnugor szak a magyar egyetemeken. *NyK.* 1965.
- SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Finnugor szak a magyar egyetemeken. *NyK.* 1964.
- KOROMPAY BERTALAN: A finnugor néprajz jellege és szüksége. *NyK.* 1956.
- KOROMPAY BERTALAN: In: *Finn nyomokon I–II.* Budapest, 1989.
- KUSTA VILKUNA: Nyelvhatár, etnikai határ, kulturális határ. *Magyar Tudomány* 1975. 12. sz.
- ORTUTAY GYULA: A finnugor kutatások nemzetközi jelentősége. *Magyar Tudomány* 1960. 12. sz.
- ORTUTAY GYULA: *A nép művészete.* Budapest, 1981.
- HEGEDŰS JÓZSEF: *A magyar nyelvhasználat százada (Külföldi nézetek és azok hatása).* Budapest, 1999. (Doktori értekezés tézisei.)
- GULYA JÁNOS: Quo vadis, Fennougristica? *CIFU–9.* Pars 1. Tartu, 2000.
- Nyelvrokonaink.* Szerk.: NANOVSZKY GYÖRGY. Budapest, 2000.
- Finnugor kalauz.* Szerk.: CSEPREGI MÁRTA. Budapest, 1998.
- II. Finnugor Világkongresszus, Budapest, 1996.* Szerk.: SZÍJ ENIKŐ. Debrecen, 1999.
- PUSZTAY JÁNOS: *Az „ugor–török” háború után.* Budapest, 1977.
- DOMOKOS PÉTER: *Szkitiától Lappóniáig (A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban).* 2., átdolgozott kiadás, Budapest, 1998.
- RÉDEI KÁROLY: *Őstörténetünk kérdései (A nyelvészeti dilettantizmus kritikája).* Budapest, 1998.
- DOMOKOS PÉTER: A sziktivkari finnugor írótalálkozóról. *Európai utas* 1998. 3. sz. 76–77.
- BARTHA ANTAL: Genocídiumok és nemzeti feltámadás. Újabb kutatások a finnugor népek történetéről (Beszámoló a Finnugor Történelmi Társulat első kongresszusáról). *Történelmi Szemle* 1996. 4. sz.
- SALÁNKI ZSUZSA: IFUSCO 1984–1995. *Uralisztikai Tanulmányok* 7. Budapest, 1996.

